

UOT 81.

DİSKURS VƏ SİYASİ DİSKURS ANLAYIŞINA FƏRQLİ YANAŞMALAR

Elsevər Abbasəli oğlu Qurbanov

AMEA-nın Z.M. Binyadov adına Şərqşünaslıq

Institutunun fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı

ORCID: 0009-0004-3672-7890

E-mail: el-qurbanov@mail.ru

*Açar sözlər: diskurs, siyasi diskurs, siyasət, diskurs anlayışı, siyasi çıxışlar**Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, политика, концепция дискурса, политические речи**Key words: discourse, political discourse, politics, concept of discourse, political speeches*

Diskurs anlayışının dəqiq və ümumi qəbul edilmiş tərfi yoxdur. *Diskurs* terminindən təkcə dilçilikdə deyil, digər elm sahələrində də geniş istifadə olunur.

Y.S. Stepanovun qeyd etdiyi kimi, diskurs termini 70-ci illərin əvvəllərində milli dilçilik məktəblərinin xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan "funksional üslub" termininə yaxın mənada geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Rus dilçilik ənənəsində funksional üslub adətən xüsusi bir mətn növü kimi, üslubiyyatın öyrəndiyi leksik sistem və hər bir növə xas olan bəzi qrammatik xüsusiyyətlər kimi başa düşülürdü. Anglo-Sakson ənənəsində, o dövrdə dilçiliyin xüsusi bir qolu kimi üslubiyyat mövcud deyildi. Buna görə də ilkin olaraq anqlo-sakson dilçiləri "diskurs" adı altında mətni başa düşürdülər. Çox sonralar aydınlaşdırdılar, diskurs təkcə mətn deyil, həm də onun arxasında duran müəyyən bir sistemdir [10, s. 36].

Beləliklə, diskursun tərfi mətndən kənara çıxaraq mətnin reallaşdığı və aktuallaşdığı şərtləri özündə ehtiva etməyə başladı. Diskursa bu baxışı T.A. Van Deyk onu "kommunikativ hadisə" anlayışına uyğun gələn linqvistik forma, məna və hərəkətin mürəkkəb birliyi kimi müəyyən etmişdir [4, s.46]. Görünür, bu yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, diskurs mətnin özü ilə məhdudlaşmır, həm də onun iştirakçılarını səciyyələndirən ünsiyyətin sosial kontekstini, fon bilikləri nəzərə alınmaqla nitqin istehsalı və qavranılması proseslərini əhatə edir. T.A. Van Deyk, diskursun tərfi ilə onun maddiliyini, funksionallığını və hadisə aspektindən asılılığını vurğulayır. Sonradan onun ideyaları Y.N. Karaulov və V.V. Petrov tərəfindən aşağıdakı formada şəkilləndirildi: *diskurs "mətnlə yanaşı, mətnin başa düşülməsi üçün zəruri olan ekstralingvistik amilləri özündə birləşdirən mürəkkəb kommunikativ hadisədir"* [7, s.8].

A.N. Baranov da sözügedən müəlliflərlə eyni fikirdədir: "diskurs yalnız müəyyən bir mətn yaratmaq aktını özündə cəmləşdirmir, həm də nitqin xeyli sayda ekstralingvistik amillərdən – dünya haqqında biliklərdən, fikirlərdən, münasibətlərdən və mətnin yaradıcısı kimi danışanın konkret məqsədlərindən asılılığını əks etdirən mürəkkəb kommunikativ bir hadisədir" [3, s.134].

V.İ. Karasikin nöqteyi-nəzərindən bu, "həqiqi ünsiyyət vəziyyətinə yüklənmiş mətnidir" [6, s.271]. Alimin fikrincə, bu anlayışın aid olduğu sosial ünsiyyət sferasından asılı olaraq "diskursun" tərfinə müxtəlif yanaşmaları ayırmaq lazımdır. O, "diskursu" psixolingvistika,

lingvokulturologiya və sosiolingvistikə nöqteyi-nəzərindən araşdırır. Beləliklə, V.I. Karasik hesab edir ki:

- psixolingvistikada diskurs, lingvistik şəxsiyyətin sosial-psixoloji tipləri, rol təyinatları və göstərişləri nəzərə alınmaqla nitq istehsalı və onun şərh proselərində daxili koddan xarici verbalizasiyaya keçidlərin yerləşdirilməsi kimi qəbul edilir;
- diskursun lingvokultural tədqiqi müəyyən bir etnik qrup çərçivəsində ünsiyyətin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir, bütövlükdə etiket və nitq davranışının formal modellərini müəyyən edir, müvafiq cəmiyyətin mədəni dominantlarını vahid mental sahə kimi anlayışlar şəklində xarakterizə edir, müəyyən bir dil mədəniyyəti üçün presedent mətnlərə müraciət yollarını müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır;
- diskursun öyrənilməsinə sosiolingvistik yanaşma müəyyən sosial qrupun nümayəndələri kimi ünsiyyət iştirakçılarının və geniş sosial-mədəni kontekstdə ünsiyyət şəraitinin təhlilini nəzərdə tutur [6, s.56].

Fransız dilçilik məktəbinin nümayəndəsi P. Serio "diskurs" termininin 8 mənasını müəyyən edir: 1) "nitq" anlayışının ekvivalenti, yəni hər hansı konkret deyim, 2) ifadədən daha böyük ölçü vahidi, 3) nitqin vəziyyəti nəzərə alınmaqla onun adresantına təsiri, 4) diskurs nitqin əsas növü kimi, 5) belə bir perspektivi nəzərə almayan rəvayətdən fərqli olaraq nitqin nöqteyi-nəzərindən nitq, 6) dil vahidlərinin istifadəsi, onların nitq aktuallaşması, 7) sosial və ya ideoloji cəhətdən məhdud deyim növü, məsələn, feminist diskurs, 8) mətnin yaranma şərtlərinin tədqiqi üçün nəzərdə tutulmuş nəzəri konstruksiya [9, s.26].

Yuxarıdakı təriflərə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, mətn diskursun nüvə elementidir və diskursun tədqiqi istənilən halda mətnin öyrənilməsinə nəzərdə tutur.

Siyasi diskurs deyəndə daxili siyasi kommunikasiya başa düşülür. Diskursun bütün formaları siyasətdə və siyasi institutlarda funksionallaşır, həmçinin daxili siyasi kommunikasiya (ünsiyyət) aktivləşir.

"Siyasi diskurs hər bir insanın həyatında vacib dil hadisəsi olaraq siyasi proseslərə xidmət edir və müvafiq mətnlərdə formalaşır. Siyasi diskurs, ilk növbədə, diqqəti cəlb edən və müəyyən təsirə malik parlaq dil obrazlarının, sözlərin və ifadələrin istifadə olunmasını tələb edir ki, bu da əsasən, siyasi xadimlərin təşviqə yönülmüş çıxışları sayəsində reallaşır. Siyasi diskurs fikri parlaq şəkildə ifadə etmək, əsas müddəaları ayırd etmək, danışanın emosional durumunu açmaq və dinləyicilərin diqqətini mövzuya yönəltmək kimi imkanlar təqdim edən üslubi trop-lardan geniş istifadə olunması ilə fərqlənir. Bunlardan ən başlıcası metaforalardır. Metaforik konstruksiyalar məlumatı obrazlılıqla dolğunlaşdıraraq, ona parlaqlıq və cazibəlik verərək, onu müxtəlif mənalara zənginləşdirir" [1, s.141].

"Siyasi diskurs" anlayışı ilə yanaşı, "ictimai-siyasi nitq", "təşviqat və siyasi nitq", "siyasi dil" ifadələrindən də istifadə olunur.

Siyasi diskurs üzrə tədqiqatlar arasında E.İ. Şeyqalın "siyasi diskursun semiotikası" monoqrafiyası xüsusi yer tutur [11, s.68]. Bu monoqrafiya ümumi nəzəri xarakter daşıyır, siyasi dilçiliyin əsas konsepsiyalarını müəyyənləşdirir, siyasi dilin və siyasi diskursun ümumi xarakteristikasını təqdim edir, siyasət dünyasının siyasi diskurs əlamətlərinə görə təsnifatı məsələlərini araşdırır və siyasi janrdan olan bir sıra elmi tədqiqatları təhlil edir. E.İ. Şeyqal ekvivalent kimi siyasi diskurs və siyasi ünsiyyət terminlərindən istifadə edir və siyasətin dili ilə o, siyasi diskursun semiotik məkanını təşkil edən strukturlaşdırılmış işarələr toplusunu təqdim edir. Si-

yasi diskursun sərhədlərinə bu cür yanaşma bizə onun institusional diskursun bir çox başqa növləri ilə, eləcə də qeyri-institusional ünsiyyət formaları ilə əlaqəsini müəyyən etməyə imkan verir.

V.Z. Demyankovun məqaləsi də siyasi diskursa həsr olunub. Müəllif siyasi diskursun qiymətləndirmək, aqressivlik və səmərəlilik kimi xüsusiyyətlərini xüsusilə vurğulayır [5, s.37]. Siyasi diskursun ictimai məqsədi vətəndaşlara "siyasi cəhətdən düzgün" hərəkətlər və yaxud qiymətləndirmələr ehtiyacını aşılamaqdır. Başqa sözlə desək, siyasi diskursun məqsədi təsvir etmək deyil, inandırmaq, müraciət edənini niyyətini həyata keçirməkdir.

Sonda bir daha qeyd etmək lazımdır ki, siyasi diskurs mətnlərinin əsas vəzifəsi adresatın şüuruna təsir göstərməkdir. Bu baxımdan siyasi ünsiyyətdə metaforanın rolu xüsusilə aktuallaşır.

Problemə aktuallığı. Məqalədə "Diskurs" və "Siyasi diskurs" anlayışlarına fərqli rəhbərlikdən yanaşılmış, diskurs və mətn anlayışları arasındakı fərqli cəhətlər aşkarlanmışdır.

Problemə elmi yeniliyi. Siyasətçi imicin formalaşması siyasi diskursda obrazlı lingvistik vasitələrin asılılığı ilə şərtlənir.

Problemə praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən dilçilər, politoloqlar və jurnalistlər üçün faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Orucova, Y. Siyasi diskurs mətnlərinin stilistik xüsusiyyətləri (Fransız dilinin materialları əsasında) // – Bakı, Terminologiya məsələləri, – 2019. – s.141-148.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1990. – С. 136-137.
3. Баранов А. Н. Политическая метафорика публицистического текста: возможности лингвистического мониторинга // Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования: учеб. пособие. / Под ред. Н.М. Володиной – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 134-140.
4. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – №3. – С. 32-43.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Караулов Ю. Н., Петров В. В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса // Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. С. 5-11.
8. Кубрякова Е. С., Александрова О. В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19-20.
9. Серию П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса / Пер. с франц. и португ. – М.: Прогресс, 1999. – С. 14-53.

10. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца XX века: Сб. статей, М.: РГГУ. 1995, 432 с.

11. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.

Э.А. Гурбанов

Различные подходы к концепции дискурса и политического дискурса Резюме

В последнее время наблюдается тенденция повышенного интереса к изучению различных видов дискурса. Политический дискурс играет важную роль в обществе так же, как и политика. Сегодня политические лидеры государств по-разному представляют свою политическую деятельность. Таким образом, своими политическими выступлениями политики влияют как на международное сообщество, граждан своих стран, так и на общественное мнение и имеют возможность изменить его в свою пользу.

В статье в основном рассматриваются различные подходы к концепциям дискурса и политического дискурса.

E.A. Gurbanov

Different approaches to the concept of discourse and political discourse Summary

Recently, there has been a trend of increased interest in the study of various types of discourse. As politics plays an important role in society, so does political discourse. Today, political leaders of states present their political activities in different ways. Through speeches, politicians have the opportunity to address both the international community and the citizens of their country, influencing public opinion and changing it in their favor.

The article mainly examines different approaches to the concepts of discourse and political discourse.

Redaksiyaya daxil olub: 02.09.2024